

BALÁZS ÁDÁM

Váradtól a Nemzeti Színházig (3.)

Balázs Samu színművész pályakezdése, ismeretlen dokumentumok tükrében

Kultúra

Nagy volt Balázs Samu felelőssége, mert ha a színház elutasított egy darabot, akkor rá hivatkoztak. Kézzel írott, tulajdonomban lévő „dramaturg-füzete” szerint az 1935/1936-os szezonban – miközben minden este fellépett – hatvan (!) kortárs dráma kéziratát véleményezte. Íme, néhány jellemző részlet:

„Szántó György: *A másik*. Színmű 3 felvonásban.

A darab előadását színházunk programjába vette, így csak az átdolgozás szükségességére mutatok rá. Általában a párbeszédek hosszúak, vontatottak. Ezen húzásokkal lehet segíteni. Kezdhetjük mindjárt az első 10 oldalon, amelyből legalább 5-öt el lehet hagyni.

Az első képben így is nehéz marad a beállítás, mert a cselekmény egy színházi páholyban játszódik, tehát túl kicsire szabott színpadon, ahol a szereplőket alig lehet mozgatni. Fölöslegesek a továbbiakban azok a jelenetek, ahol a szereplők elbeszélik, hogy a két férfi hogyan kártyázik egymással. Ezek helyett a néző szeme elé kell hozni az izgalmasság kártyapárba, amely azonban ne póker legyen, hanem valamely közismertebb hazardjáték...”

„Lucian Blaga *Gyermekkeresztesek*. Ford. Makkai László.

Blaga, a kiváló költő és elbeszélő jó drámát írt. Színei olyan gazdagok, véleménye olyan meggyőző, hogy megértjük a bukaresti sikert. Kár, hogy a darabot nem a nyugati színpadokra tervezte. A darab beállítása méltán sértheti a katolikus egyházhoz tartozó híveket, hiszen a pápaságot legsebezhetőbb pontján bírálja. A fordítás hibáinak nagy részét menti a fordító fiatalosága. Csak azt nem értem, hogy miért javította ki több helyen is a *be* igekötőt *bé*-re. Azt hiszi, hogy

BALÁZS ÁDÁM (1952, Budapest) újságíró, rendező, diplomata. Az ELTE BTK francia–magyar szakán és a Színház- és Filmművészeti Főiskola színházrendezői szakán diplomázott. A nyíregyházi színház rendezője, a Kortárs munkatársa, a Magyarok Világszövetsége lapjának szerkesztője volt. Tanulmányai és önálló kötetei jelentek meg a romániai magyar irodalomról, a magyar emigrációról, a francia–magyar kapcsolatokról. 1991 óta a Külügyminisztérium diplomatája, szolgált Párizsban és Bukarestben is.

ezáltal erdélyibb lesz? – Nem ajánlom.” (A drámát évekkel később, 1940 tavaszán Kádár Imre mégis megrendezte.)

Utolsó kolozsvári éveiben Balázs Samu rendezett is, például Hatvany Lili *A lánc* című színművét: „Balázs Samu, aki egyben a rendezést is kifo-

gástalanul látta el, tökéletes illúziót keltett a pénzember szerepében.” (*Erdélyi Tudósító*, 1935/2. szám)

Emil Isac, a jeles román költő, Ady egykori barátja ezekben az években az erdélyi színházak nagy hatalmú felügyelője volt, egyfajta cenzor. Édesapám említette, hogy Shakespeare *Viharjának* bemutatója után (1936. január), amelyben ő Calibant játszotta, Emil Isac gratulált neki, majd elemezni kezdte az előadást.

– Ehhez maga nem ért! – háritotta el nyersen a közeledést Balázs Samu, majd faképnél hagyta, mivel nem akart a színház cenzorával barátkozni.

Jobb volt a kapcsolat Ady egy másik román költőtársával, Octavian Gogával, a *Tragédia* fordítójával, aki több miniszteri posztot is betöltött a királyi Romániában.

1935-ben a román kultuszminisztérium nem akarta meghosszabbítani a kolozsvári teátrum bérleti szerződését, mert az épületet a város román operája szeretne volna megkaparintani. Ezzel végveszélybe került a kolozsvári magyar színjátszás.

Octavian Goga akkor éppen az ellenzéki Keresztény Nemzeti Párt egyik vezetője volt. Kádár Imre így emlékezik e nehéz napokra (Búcsú a kisebbségi színháztól, *Erdélyi Heliikon*, 1940. december): „Elutaztunk Octavian Gogához, Bukarestbe. A minisztériumban nem tudott eredményt elérni, de elment a királyhoz és megszerezte az engedélyt.”

Ez az Octavian Goga leendő román miniszterelnök által II. Károly királynál kieszközölt évad volt Balázs Samu utolsó kolozsvári szezonja.

Erdély-szerte 565 előadást (!) tartottak, 231 ezer fizető néző előtt. Két színháztörténeti szempontból is jelentős előadással búcsúzott Erdélytől: az *Énekes madárral* és a *Hamlettel*.

Kemény János báró méltatása szerint (*Színházi Élet*, 1936/9):

„A kolozsvári Magyar Színháznak február 7-én ünnepi estje volt. Ekkor mutatták be az erdélyi közönségnek Tamási

Áron székely népi játékát, az *Énekes madár*-t. Kós Károly tervei alapján készültek a díszletek, amelyek harmonikusan keretezték be ezt a mese és valóság határán mozgó színpadi művet.”

„Míg a színpad nehéz harcát vívja a keményen konkuráló mozival, addig Tamási fiatalos könnyedséggel füttyent egyet és szakítva a színpadi hagyományokkal, megteremti a maga külön színpadi világát. A rendezés munkáját kifogástalan hozzáértéssel és ízléssel végezte Kádár Imre igazgató. Fényes Alice csupa-költészet Magdója, a Vígszínház vendégszereplő tagja, Kovács György, mint Móka felejthetetlenül vésődtek emlékezetünkbe. Tompa Sándor kitűnő humorú, gonoszságában is kedves Máté volt. A nagy intelligenciájú színész, Balázs Samu jellegzetes székely figurát adott Lukács alakjában.”

Az író akkoriban megjelent *Jégtörő Mátyás* című regényének egy dedikált példányával mondott köszönetet az alakításért: „Balázs Samu úrnak, az Énekes madár előadása alkalmából, hálásan küldi Tamási Áron. Kolozsvárt, 1936. február 7.” (Eredeti je az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézetben.)

A kolozsvári társulat monumentális, rendkívüli érdeklődést kiváltó vállalkozása a *Hamlet* brassói szabadtéri előadása, Balázs Samuval a címszerzőben, 1936. július 20-án.

A *Brassói Lapok* folyamatosan tudósít az előkészületekről, elsősorban a

váradi születésű Ruffy Péter tollából. A *Magyar Nemzet* későbbi Pulitzer-emlékdíjas újságírója 45 évvel később, Balázs Samu halálakor (1981), kondoleáló levelében ezt írja: „Az elmúlt napokban, a múltak éjszakáin át sokszor feltűnt előttem a régi Brassó, még egy Shakespeare előadás is (Hamlet), amelyet szabadtéren rendeztek a felejthetetlen ifjúkori jó barát briliáns főszereplésével...” (A levél eredetije nálam.)

A Római Katolikus Gimnázium (jelenleg: Áprily Líceum) udvarán 3000 számozott férőhellyel ellátott nézőteret építettek, négy méter magas világítótoronnyal. Az előadást tűzijáték zárja. A zenekar Beethoven *Eroica* szimfóniáját játssza, a szereplők összlétszáma száz fő. A premiert megtekinti Bárdossy László bukaresti magyar nagykövet, későbbi miniszterelnök.

Különös véletlen, hogy Kádár Imre elődje, a Kolozsvárt ekkor már háttérbe szorult Janovics Jenő ugyanezekben a napokban szintén szabadtéren rendezte a szegedi Dóm téren, a *Tragédiát*. Az erdélyi városokból mindkét előadásra (Brassóba és Szegedre) külön autóbuszok indulnak.

Kádár Imre előzetes interjúja szerint (*Brassói Lapok*, 1936. június 27.): „Azt a teret, ahol a játék folyik, mint szerves elemet olvasztjuk a produkcióba. Shakespeare Hamletjének előadására rendkívül alkalmasnak mutatkozik a Római Katolikus Gimnázium udvara, melynek egyik oldalát régi kőfal határolja, a másik fenyőfákkal benőtt térség. A színpad mögötti részen bástyatorony emelkedik, mely a színpad felépítéséhez stílusos lehetőséget nyújt. Az akusztikai viszonyok a legjobbakkal. Az előadást 3 dimenziós színpadon tartjuk meg. A 8 méteres falon kürtösök állnak. A zenekar rejtve marad, csak akkor jelenik meg, ha a cselekmény ezt igényli.”

Édesapám úgy emlékezett, hogy kevés idő jutott a próbákra, ezért a monológokat már jó előre megtanulta. Felfogásában „Hamlet költői lélek, akinek prózai feladatokat kell megoldania.”

Az *Erdélyi Helikonban* (1936/7.) a neves költő és kritikus, Szemlér Ferenc értékeli az előadást: „A Hamlet szabadtéri előadása erősen hangsúlyozta a rendező munkájának fontosságát. Az Ember Tragédiáját is láttam már Kádár Imre

rendezésében és meglepett az egész nagyvonalúsága és a részletekben mutatkozó lelemény. De a Hamlet rendezése jóval nehezebb munka volt. Itt arra kellett vigyázni, hogy a felhasznált díszítő hozzáadások semmit se vegyenek el a benső tragédia lényegéből. És a rendező fényesen megállotta a vizsgát. A látványos elemek igénybevétele sehol sem lépte túl a közönség szempontjából megkívánható határokat. Az előadás sima menetén érzett az irányító kéz s a művész ízlése érvényesült a legapróbb részletkérdésben is. Tulajdonképpen ez volt a Hamlet szabadtéri előadása: az együttes diadala.”

„Akik Moissit látták, azt mondják, hogy Balázs Samu Hamletje hozzá hasonlított. Én nem láttam Moissit, de *ezt* a Hamletet nagyon sokra értékelem. Komolyság és elmélyedés fűtötte Balázs alakítását és apróbb hibáktól eltekintve (ilyen például a *Lenni vagy nem lenni* nem egészen stílusos kezdete) teljesítménye felülmúlta várakozásomat. Beszédének egykori idegességét hiába kerestem most és a férfias, töprengő, csüggedt, két-ségbeesett lélek híven kialakult játékán keresztül.”

„A többi néma csend” – mondhatnánk Hamlettel.

Balázs Samu elhagyja Kolozsvárt, hogy a budapesti Nemzeti Színházban folytassa a pályát. Éppen harmincszentűs.

Nyolc év alatt, szezononként tucatnyi bemutatóval, csaknem száz sze-

repet (!) alakított – többnyire főszerepeket –, egy tehetséges, nagy munkabírású társulatban. Komoly színészi gyakorlatot szerzett, miközben az utolsó években rendezőként és dramaturgként is dolgozott. Sokoldalúan képzett színházi emberré vált.

„Ráadásképpen” olyan értékes erdélyi örökséget vihetett magával, mint a szép magyar színpadi beszéd vagy a színház szent ügye iránti elkötelezettség hit.

*

A Nemzeti Színház igazgató-főrendezője ekkor már Németh Antal, aki egyúttal (1935 májusától) a Magyar Rádió Drámai Osztályának vezetője is. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában rábukkantam arra a színház- és kortörténeti szempontból sem érdektelen, eddig kiadatlan iratcsomóra (Fond 63/491), amely Balázs Samu neki írott levelét és mellékleteit, illetve Németh Antal válaszát őrzi:

„Méltóságos Uram!

A kolozsvári Magyar Színház 30 éves drámai-hőse, rendezője és dramaturgia vagyok. Mellékelem szerződésemet igazolását és Tóth Elek kollégám ajánló sorait.

Az itteni színházhoz elvi okok miatt többé nem szerződöm. Ebből az alkalomból első utam a Rádióhoz vezet, hiszen régi, egyetlen vágyam oda bejutni. Ezen nyolc évi frontszolgálat után úgy érzem, elég felkészültséggel rendelkezem, hogy Méltóságodhoz forduljak és tisztelettel kérem a Rádiónál való állandó alkalmazásomat.

Hiszem, hogy Méltóságod megérzi, hogy kedvező válaszával kilátásokat nyit egy olyan ember életének, aki erre talán érdemes. Maradok méltóságodnak alázatos tisztelettel híve:

Nagyvárad, 1936. jún. 8.

Balázs Samu”

Ide kívánczodik egy megjegyzés Bános Tibor Balázs Samu-interjújából (*Magyarország*, 1974/42.): „Nagyon zavart az a

szellem, hogy a beadványokat akkoriban *alázatos tisztelettel* és hasonló szóvirágokkal kellett felöltöztetni.”

A kolozsvári igazgató-főrendező, Kádár Imre levele:

„A Thalia Színházi és Mozgósínházi Rt. Igazgatósága ezennel hivatalosan igazolja, hogy Balázs Samu úr a kolozsvári színháznak nyolc éve tagja, három év óta, mint rendező és egy év óta, mint dramaturg is működik. Ezen idő alatt tehetségével, komolyságával és megbízhatóságával tüntette ki magát s így működésével minden vonatkozásban legteljesebb megelégedésünket érdemelte ki.

Cluj-Kolozsvár, 1936. május 19.

Kádár Imre”

Érdekesség, hogy a két levél az évad végén, de még a *Hamlet* bemutatója előtt íródott.

A már méltatott Tóth Eleknek, Erdély akkori legtekintélyesebb színművészenek Németh Antalhoz írott ajánló sorai:

„Kedves Vezérigazgató Uram! Kedves Bandikám!

Balázs Sámuel váradi születésű collegám érdekében-kérésére fordulok Hozzád. Nyolc éve, a Színiakadémia elvégzése óta tagja a kolozsváradi színházaknak. Hős-jellem-comicus szerepekben kiváló sikereket ért el. Most szeretne már valamilyen bpesti színházhoz jutni. Nagyon

boldog lenne, ha a vezetésed alatt álló Rádió foglalkoztatná. A magam részéről őt, úgy is, mint kiváló képességű előadót, úgy is, mint embert, a legmelegebben ajánlom szíves figyelembe...

Bizonyára szívesen veszed, ha a jóleső emlékezés útján, a saját jókívánságai mellé csatolja a baráti kör – csupa régi ismerős – meleg üdvözlését

Nváradon, 1936. VI. 6.

szerető híved: Tóth Lexi bátyád”

Végül a Nemzeti Színház igazgatójának válasza:

„Nagys. Balázs Samu úrnak

Oradea Mare, Str. Sztaroveczky 9.

Hozzám intézett soraira tájékoztatásul közlöm, hogy a rádiónál való állandó alkalmazását kilátásba nem helyezhetjük, mert állandó színészgárdánk nincs és éppen a színésztársadalommal szemben érvényesíteni szándékolt szociális szempontok miatt, nem is akarunk saját színészgárdát szervezni.

A rádióban esetenként való szereplésének, vagyis az igen nagyszámú színésznévsorba való bejutásának feltétele a sikeres mikrofonpróba, amelynek idejéről értesíthetjük. Útiköltség megtérítését azonban ilyen esetekben nem vállalhatjuk.

Bpest, 1936. jún. 17.

Teljes tisztelettel: Dr. Németh Antal”

A ridegnek tűnő feleletet motiválhatta, hogy nagyon sok színész jelentkezett rádiós munkára, illetve hogy a Nemzeti Színháznak szabad státusa nem volt.

A mikrofonpróba viszont sikerült, sőt a rádió archívuma az 1936-os felvételt máig megőrizte. Nem véletlen, hogy Balázs Samu éppen egy Ady-verset mondott el, jellegzetesen mély

baritonján. Inkább a sorsfordító alkalomhoz illő, jelképes választás, amely – mint minden színvonalas interpretáció – az előadó önvallomása is:

„S ha rám dől a szittyta magasság, /
Ha száz átok fogja a vérem, / Ha gátat
túr föl ezer vakond, / Az Óceánt
mégis elérem.”

Úgy tűnik, az *Új Kelet* főszerkesztője nem pontosan idézte fel kolozsvári emlékeit, hiszen Balázs Samut *nem hívták* a Nemzeti Színházhoz, hanem ő maga *jelentkezett*:

„Akarom, mert ez bús merészség, /
Akarom, mert világ csodája: / Valaki
az Értől indul el / S befut a szent,
nagy Óceánba.”

*

Az ország- és színházváltás nehézségeit érzékletesen dokumentálja az *Ellenzék* tudósítása (1936. október 29.): „A budapesti *A Reggel* című lapban Egyed Zoltán, az ismert színikritikus színházi levelében fedezték fel ezt a néhány sort: *Meleg elismeréssel óhajtjuk kiemelni az állomásfőnök szerepét néhány kitűnően megfigyelt nüánszal a statiszta szerepek tömegéből magasra kiemelő Balázs Samut.*

Mondanunk sem kell, hogy arról a Balázs Samuról van szó, aki tavaly még az itteni magyar színtársulat egyik vezető színésze volt, évek hosszú során át sok maradandó sikerű alakítása vált emlékezetessé, hogy mást ne említsünk: az Azra férfi

főszerepe – itt Bajor Gizinek is partnere volt, s magának az illusztris vendégművésznőnek is rendkívül tetszett a Balázs Samu színjátszó művészete – legutóbb pedig a brasovi (*sic*) szabadtéri színpadon aratott forró sikert *Hamlet*-je. A színház szerződéssel kínálta meg az új évadra is, Balázs azonban kijelentette, hogy ambíciói elviszik tőlünk és Budapestre megy szerencsét próbálni. Azt már nem mondta meg, hogy mi váltotta ki belőle ezt az első pillanatban furcsának tetsző elhatározást, hogy eldobja magától a tíz-tizenkétezer lejes szerződést és havi nyolcvan pengőért szerződjön le a Nemzeti Színházhoz *segédszínésznek*.

Balázssal ugyanis ez történt: pár garassal a zsebében érkezett meg Pestre s a legkisebb reménye sem volt arra, hogy a magyar fővárosban rendes szerződést kapjon. Nagy nehezen meg tudta csinálni, hogy Németh Antal – a Nemzeti igazgatója, egyben pedig a Rádió főrendezője – meghallgatta abból a szempontból, hogy orgánuma alkalmassá teszi-e a

rádióban való szereplésre. A próba sikerült, s Németh azzal az ígérettel, hogy havonta egyszer fellépteti a rádióban, felajánlotta, hogy Balázst – a színház rendes költségvetésének keretein kívül, mert más mód nem volt rá – beosztja a *segédszínészek* kategóriájába... Balázs még ezt a megalázó feltételt is elfogadta, abban a reményben, hogy majd megmutatja ő Budapestnek.

A jelek szerint már kezdi is megmutatni. Ha így halad, hamarosan leveszik neve mellől a s. sz. meghatározást s nem lehetetlen, hogy a törekvő és tehetséges székely fiú ismét partnere lesz Bajor Gizinek.”